

İstanbul'da On Yedinci Yüzyıl Evlerinde Yaşama Mekânları

Hatice Gökçen Özkaya*

Özet

Osmanlı belgelerinde kayda geçen evlerin mekân tariflerinden gündelik yaşamın geçirildiği her tür mekân üretimine ve kullanımının yapılanmasına ilişkin önemli bilgiler edinilir. Tariflerdeki veriler aracılığıyla makale, modernleşme öncesinde başkent İstanbul evlerinde belli bir fonksiyonla tariflenemeyen “oda,” “sofa,” “dehliz,” “tahtapuş,” “gurfe,” “selamlık,” “gölgelik” gibi yaşama mekânlarını inceler. Bu mekânların o dönemde nasıl düzenlendiğini ve kullanıldığını, dönemselsel olarak karşılaştırmalı incelemeyle mekânların nasıl dönüşüm geçirdiğini tartışır. Modernleşmenin eşiğindeki İstanbul evlerini anlamak için seçilen örneklem grubu, on yedinci yüzyılın başında İstanbul Mahkemesi 3 numaralı kadı sicilinde kayıtlı evlerdir. Bu evlerin mekân tariflerinde kullanılan terminolojinin anlamsal ve sayısal analizlerinin yapılmasıyla, modernleşme öncesi evlerin yapılanması ve sözkonusu mekânların düzenleri ortaya konacaktır.

Anahtar kelimeler: İstanbul, on yedinci yüzyıl, ev, Osmanlı, kadı sicilleri

Living Spaces in Seventeenth-Century Houses in Istanbul

Abstract

Spatial descriptions of the houses in Ottoman-written documents provide valuable data about the production and use of daily living spaces. This data helps the paper study items in the living spaces, such as *oda*, *sofa*, *dehliz*, *tahtapuş*, *gurfe*, *selamlık*, and *gölgelik*, which do not have an identified specific function in houses of pre-modernization Istanbul. The paper discusses how spaces were organized and used, and also provides an intertemporal comparison of these spaces that reveals how they were transformed in time. The sample group chosen for understanding Istanbul houses on the eve of the modernization are recorded in Istanbul Court Register number 3 at the beginning of the seventeenth century. By conducting a semantic analysis of terminology about the spaces and a quantitative analysis of the terms in this sample group, the manner of building and organizing the living spaces of the houses in that time will be clarified.

Keywords: Istanbul, seventeenth century, house, Ottoman, court registers

---

Osmanlı evlerinde “matbah,” “kenif,” “hammâm,” “kiler,” “ahur” gibi belli işlevlerle özdeşleşmiş mekânların dışında gündelik yaşamın geçtiği “oda,” “sofa,” “gurfe,” “zulle,” “dehliz,” “tahtapuş,” “selamlık” gibi işlevleri tam olarak tanımlanamayan mekânlar vardır. Makalede ‘yaşama mekânları’ adı altında değerlendirilecek olan ve belli bir işlevle tariflenemeyen bu mekânların, yüzyıllar içinde geçirdikleri değişimler tartışılarak, terminolojik ve mekânsal olarak nasıl kullanıldıkları incelenecektir. Bu incelemeyle makalenin aynı zamanda modern öncesi mahremiyet ve ev içi mekân anlayışına dair yeni bir düşünme güzergâhı oluşturma

---

* Süleyman Demirel Üniversitesi, haticeakgun@sdu.edu.tr

Ön çalışması 2015 yılında Napoli’de 15th International Congress of Turkish Art’ta (ICTA) bir bildiri olarak sunulan, ancak yayınlanmamış bu çalışma, TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) Kariyer Geliştirme Programı (3501) fonundan desteklenen 115K537 no’lu proje kapsamında elde edilen sonuçlarla geliştirilmiş ve kapsamı genişletilerek makale olarak yeniden yazılmıştır. TÜBİTAK kurumuna bu konudaki destek için teşekkürlerimi sunarım.

hedefi vardır. Odaların özelleşmesi ve belli işlere tahsis edilmesi, modernlikle birlikte hız kazanmaya başlamışsa da,¹ Osmanlı'da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar odalar bağlamında bu şekilde bir işlevselleşmeden söz etmek çok zordur. Buradaki durum, işlevselleşmeden ziyade bazı odaların belli kişilere tahsis edilmesi, özellikle üst-orta sınıfların evlerinde statüye bağlı kişisel yaşamın ayrıştırılması yönünde bir özelleşmeye işaret eder.² Dolayısıyla Osmanlı'da da modernliğe dair değişimlerin henüz hız kazanmadığı bir tarihten seçilen örneklerle, evlerde odalar başta olmak üzere, işlevlerle bağlantılı olarak tarif edilemeyen yaşama mekânlarının nasıl düzenlendiği irdelenecektir. Bu bağlamda, 1618 tarihli olması dolayısıyla on yedinci yüzyılın başlarında İstanbul Mahkemesi 3 numaralı Kadı Sicili'ndeki davalara konu olan evlerden mekân tarifleri hakkında detaylı bilgiye ulaşılabilen seksen ev, örneklem grubu olarak seçilmiştir.

Odaları ve diğer yaşama alanlarını incelemeye geçmeden önce, bu mekânların bulunduğu evlere bakalım. Evlerde on yedinci yüzyıl başında en sık karşılaşılan mekân düzenlemesi, iki katlı, iki ila dört oda, bir tuvalet, bir kuyu ve avlu veya bahçe gibi bir açık mekân ile oluşturulan düzenlemedir. Dolayısıyla, oda, tuvalet, kuyu ve açık mekân kentteki en küçük evlerde bile temel mekân bileşenleri olarak sayılabilir. Bunlara yeni odalar eklendikçe, odalar üst katlara yerleştirildikçe, sofa gibi ailenin ortak kullanım alanları, dehliz, gölgelik gibi geçiş mekânlarıyla belli işlevlere ayrılan ahır, matbah gibi bileşenler eklendikçe evler büyür, barınma ve mahremiyet standartları da yükselir.

Evlerin bölümleri ve kat sayılarına göre ortaya çıkan tablo da, yaşama mekânlarının düzenlenişi ile doğrudan ilişkili olan mekânsal yapılanmaya geçmeden önce, kentteki evlerin genel durumu hakkında fikir verir. Tablo 1'de görüldüğü üzere evlerin %12,5'i dahiliye ve hariciye bölümleri olan evlerdir.³ Sicillerde bu evlerin mekânları kimi zaman "muhavvata-i dahiliyyede...muhavvata-i hariciyyede...muhtevi" şeklinde tarif edilirken, kimi zaman ise tariflerde muhavvatadan hiç söz edilmeden mekânlar "dahiliyyede...hariciyyede...havi" şeklinde sıralanmıştır. Bölümlerin ifade edilmişindeki bu farklılık, bu tip evlerde bölümlerin her zaman muhavvata ile birlikte düşünülmesinin gerekmediğini gösterir.⁴ Nitekim on sekizinci yüzyıl Ahkam defterlerinde bu bölümler "muhavvata" terimiyle birlikte adlandırılmazlar.⁵ Dolayısıyla bu tip evler burada, doğrudan belgelerdeki ifadelerle referansla dahiliyeli-hariciyeli evler olarak nitelenmiştir. Kent içinde barınma ve konfor standartları yüksek, büyük evler arasında yer alan dahiliyeli-hariciyeli evler, bölümleri arasında mahremiyet bağlamında iki ayrı kademelenmenin bulunduğu evlerdir. Dahiliye evin asıl sakinlerinin kullanımında olan mekânları, hariciye ise sakinlerin dışında eve hizmet eden ya da kapı halkı olarak niteleyebileceğimiz kimselerin kullanımına açık olan mekânları barındırır. Daha önce farklı çalışmalarda detaylıca yer verilen ve örneklenen bu evlerle ilgili elde edilen sonuçlar burada yinelenmeyecek olsa da, bu evlerin kentte mahremiyet bağlamında belirli bir konfor seviyesine işaret ettiği düşünülmelidir.⁶ Bu evlerin dışında dahiliye-hariciye gibi herhangi bir bölümlenmesi olmayan diğer evler ise mekânları yalnızca katlara dağılım üzerinden tariflendiği için kat sayılarına göre gruplanmışlardır. Bu gruplamanın ardından tabloda görülen bütün evlerde, eklentili yapılanma ve yaşama mekânlarının durumları birlikte değerlendirilmeye alınacaktır.

1 Ariés, XV. yüzyıldan sonra Avrupa'da modernleşmeyle birlikte odaların belli işlevlere ayrılmaya başladığına dikkat çeker. Bkz. Philippe Ariés, "Bir Özel Hayat Tarihi için," *Özel Hayatın Tarihi 3 Rönesans'tan Aydınlanma'ya*, der. Philippe Ariés ve Georges Duby, çev. Devrim Çetinkasap (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 14. İstanbul'da ise odalar bağlamında bir işlevselleşmeden ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren söz edilebilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Uğur Tanyeli, *İstanbul'da Mekan Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri: Gerilimli Bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf* (İstanbul, Metis Yayıncılık, 2012), 28-29.

2 Hassağın odası, iç oğlanları odası, beki odası, bahçıvan odası, hizmetkâr odası, kahve odası, hazine odası gibi özelleşmiş odaların adlandırılmaları da bunun bir göstergesidir. Özyalvaç da makalesinde özelleşmiş odaların işlevlerle değil, sosyal statüyle bağlantılı olduğu yönünde bir tespit bulunmuştur. Bkz. Şükriye Pinar Yavuztürk Özyalvaç, "Evaluation of Luxury and Comfort Conditions in 18th Century Istanbul House From Muhallefat Manuscripts," *Sigma Journal Engineering and Natural Sciences* 6, s. 1, 95-96.

3 Bunlar kimi çalışmalarda "içli-dışlı evler," kimilerinde "çift avlulu evler" olarak tarif edilmiştir. "İçli-dışlı ev" tanımlaması için bkz. Uğur Tanyeli, "Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun 'Reel' Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi," *Prof. Dr. Doğan Kuban'a Armağan* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996), 57-71; "çift avlulu ev" tanımlaması için bkz. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 123-127.

4 Muhavvata teriminin on yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanımdan düşmesi de mekân tariflerindeki bu değişimle ilişkili görünür. Önceleri duvarlarla çevrili bir alan olarak tanımlanabilecek olan iki ayrı muhavvatanın sınırları içinde dağılan ve bir sonraki bölümde tartışılacak olan eklentili büyüyen mekânlardan oluşan bölümler, sonrasında daha bütüncül olarak inşa edilmiş olan bölümlere doğru bir evrilecektir.

5 H. Gökçeçen Akgün Özkaya, *18. Yüzyılda İstanbul Evleri Mimarlık, Rant, Konfor, Mahremiyet* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2015), 102-104.

6 Söz konusu çalışmalar için bkz. Uğur Tanyeli, "Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde," 57-71; Özkaya, *18. Yüzyılda*, 102-104.

Ev grupları	Ev sayısı	%
Dahiliyeli-hariciyeli evler	10	12,5
Tek katlı evler	14	20
İki katlı evler	52	74,3
Üç katlı evler	2	2,9
Kat sayısı belli olmayan evler	2	2,9
Toplam ev sayısı	80	100

Tablo 1. Bölümleri ve kat sayılarına göre ev grupları ve oranları

Eklentili Yapılanma ve Temel Yaşama Birimleri: Odalar

Modern öncesi dönemde İstanbul evlerindeki yapılanmayı anlamak önemlidir. Çünkü Osmanlı evlerini anlamak için evlerin inşa edilme biçimine dair “eklentili yapılanma” olarak tanımladığım konunun açıklığa kavuşması gerekmektedir. On yedinci yüzyılın başları da evlerin eklentili olarak yapılanması konusunda çok sayıda örnek içerir. Anlaşılan o ki, bu yüzyıl, Osmanlı İstanbul’unda bu tür bir yapılanmanın dönüşüm geçirdiği bir evre olacaktır. Bu varsayıma, on yedinci ve on sekizinci yüzyıl araştırmalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesiyle ulaşılmıştır. On yedinci yüzyıl evleri incelendiğinde, mekân düzenlemelerinde on sekizinci yüzyıl evlerinden bir farklılaşma yaşandığı gözlemlenir. Bu farklılaşma, erken dönemde evlerin genelde arsaya yayılmış binalar şeklinde düzenlenmesiyle ve pek çok evde mekân bileşenlerinin ayrı ayrı binalar şeklinde bahçeye açılmasıyla tarif edilebilir. On yedinci yüzyılın başında ikinci kat, kent genelinde evlerin büyük çoğunluğunda yer alıyor gibi görünse de, henüz üst katlar yalnızca birkaç mekân bileşeninden ibarettir ve kat alanları küçüktür. İncelenen dahiliyeli-hariciyeli on evin de sekizinde ikinci kat vardır ve bu evlerdeki durum böyledir. Evlerin büyük bölümü bahçeye açılan mekânlardan oluşur. Oysa on sekizinci yüzyıl evlerinde üst katların büyüklüğü, alt katlarla benzer hale gelmiştir. On sekizinci yüzyılda halen eklentili yapılanmaya dair izler var olsa da, yine de üst katlarda mekânlar artık çeşitlenmiş ve katlar büyümüştür. Kat sayısının artışı ve mekân bileşenlerinin üst katlara doğru çıkmaya başlaması, evlerin, daha kompakt tekil binalara doğru bir dönüşüm yaşamasına neden olmuştur. Artan, bu yeni evleri çok katlı aile apartmanları olarak adlandırır.⁷ Örneğin on sekizinci yüzyılda belli işlevlere hizmet veren kenif, mutfak gibi mekânlar üst katlarda da görülebilirken, on yedinci yüzyılın başlarında evlerde ne kenifin, ne de mutfağın üst kat bileşeni olduğu örneğe rastlanır. Üst katlar, genellikle yalnızca birkaç odanın bulunduğu bir kat veya nadiren de odalar+selamlık, odalar+sofa, odalar+gölgelik, odalar+tahtapuş şeklinde düzenlenmiştir. Öte yandan odaların ev içi konumu yalnızca ikinci katlarla sınırlı değildir. On yedinci yüzyıl İstanbul’unda çok odalı ve birden fazla katı olan evlerde odalar, hem üst, hem de alt katlarda bulunabilmektedir. Ancak alt katlar, odaların yanı sıra, genellikle ahır, hela, su kuyusu, fırın, mutfak, kiler, hamam ve mahtab gibi işlevsel diyebileceğimiz mekânları barındıran katlar görünümündedir. İkinci katlarda, odalar ve nadiren de tahtapuş, gölgelik ve sofa gibi belli bir işlevi olmayan, evde mekânlar arası bağlayıcı ya da ev sakinlerini biraraya getirci, toplayıcı rol üstlenen diğer yaşama mekânlarından oluşur. Bu durum aynı zamanda, bu evlerde yaşayan ailelerin oda sayısı ile birlikte konforlarının ve mahremiyet alanlarının da daha yüksek olduğu anlamına gelecektir. Eklentili yapılanma konusuna geri dönecek olursak, bu yüzyılda ikinci katlarda bir mekân düzenlemesinden söz edilse de, bu düzenleme, altta bütünleşik ve tekil olarak inşa edilmiş bir yapının üzerinde değildir. Üst kata yerleştirilen mekânlar, eklentili ve parçalı olarak arazide yerleşen alt kat birimlerinin üzerinde bulunurlar ve tekil bir ikinci kat şeklinde de düzenlenmemişlerdir. Dolayısıyla bu durum on sekizinci yüzyılda tariflenen evlerden farklı bir görünüm arz eder.

⁷ Tülay Artan, “Two Artists, One Vantage Point Pera/Istanbul in the 1740s”, *14th International Congress of Turkish Art*, (Paris, Collège de France, 19-21 September 2011) (Ankara: Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011), 108.

Örneklerle detaylandırmak, konunun netlik kazanmasını sağlayacaktır. Öncelikle örneklenecek evlerin sicillerde “menzil” terimiyle ifade edildiğini belirtmek gerekiyor. Menzil, Osmanlı belgeleri üzerinden evlerle ilgili yapılan pek çok çalışmanın da işaret ettiği gibi, ev/konut, sakin olunan/ikamet edilen yer anlamında kullanılan bir terimdir.⁸ Küçük büyük her tip ev için kullanılmıştır ve yalı, yahudihane, saray gibi özel ev tiplerinin hepsinin dahil olduğu bir üst grubu ifade eder. Bazen tek bir yapı, bazen de bir yapı grubunu bünyesinde barındırır. Bu noktada kentte yaşayan her toplumsal tabakadan kentlinin evinin benzer şekilde yapıldığını ve biçimlendiğini de belirtmek gerekir. Sadrazam ve yönetici sınıftan kişilerin saray yapıları da bu duruma dahildir. Kent panoramaları üzerinden bu sarayları inceleyen Artan’ın da belirttiği gibi, 1710-1711 tarihli Cornelius Loos panoramasında gözüktüğü haliyle Siyavuş Paşa Sarayı, geniş bir alana yayılan, eklentili olarak yapılmış bir saray yapısının nasıl bir görsellik ürettiğine dair çarpıcı bir örnek oluşturur (şek. 1).⁹

Görselleştirilmiş bu sarayın ardından sicillerde menzil ile ifade edilen saray dışı ev örneklerine bakılabilir. Örneklerden ilki Küçük Karaman yakınında Hoca Hayreddin Mahallesi’nde bulunan 1280 zirâlık bir arsada bulunan evdir. Evin sahibi İbrahim Bey’in kızı ve Mehmed Bey’in karısı Ayni Hatun’dur ve evi kızı Ayşe Hatun’a hibe etmiştir. Bey unvanlarından anlaşılacağı üzere mülk sahipleri askeri sınıftan olan bu evin mekân tarifi şöyledir:

bir bâb tahtânî odalı ve bir ahır ve bir bâb tahtânî kahvehâneli ve üstlerinde beş bâb odaları ve ortası havlu, selâmlığı ve kenifi ve zikr olunan kahvehâne kurbunda birbirine muttasıl altı bâb taş duvarlı dükkânları ve yine bir bâb tahtânî evi ve sofayı ve su kuyusunu ve fırını ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi muhtevîye hadîkayı müştemil mülk menzil¹⁰

Bu evde biri avlu, biri hadika olmak üzere iki farklı açık mekân çevresinde en az iki ayrı binadan oluşan, eklentili inşa edilmiş bir düzenleme vardır. Tarifte, avluya kadar anlatılan mekânlar, tek bir bina kütleleri içinde midir bilemesek de, selamlık ve kenifin ayrı birimler şeklinde avluya baktığını söylemek mümkündür. Yine hadika denilen bahçeye bakan kısımda da ev ve sofa, önceki anlatılan kısımlardan ayrı bir bina şeklinde yapılmıştır.

Mahallesi hakkında bilgi verilmemiş olan diğer bir ev ise, Haydar kızı Rabia’nın Seyyid Abdülcelmal’in oğlu Mehmed’e sattığı evdir. Yine menzil terimiyle ifade edilen bu evde de mekânlar “altında mahzen bulunan iki bâb evi, üstünde diğer bir oda bulunan tahtânî bir bâb evi, başka bir bölmeyi, sergiliği, su kuyusu ve helâyi ve avluyu hâvî”¹¹ şeklinde tarif edilmiştir. Buna göre altında mahzen olan iki yaşama biriminin bulunduğu bina ile üstünde bir oda bulunan bir alt kat evi konutun iki ayrı parçasıdır. Bunun yanı sıra avluya açılan diğer bileşenler de tekil bir kütlede yer almazlar.

Şekil 1: Cornelius Loos, Siyavuş Paşa Sarayı, Süleymaniye ve Eski Saray’ın görünüşü, 1710-1711. Nationalmuseum (Fotoğraf: Anna Danielsson), NM THC 9116.

8 Menzil konusunda detaylı bir tartışma için Özkaya, 18. Yüzyılda, 33-36’ya bakılabilir.

9 Bkz. Tülay Artan, “The Making of the Sublime Porte near the Alay Köşkü and a Tour of a Grand Veziral Palace at Süleymaniye,” *Turcica* 43 (2012): 145-206.

10 İstanbul Mahkemesi 3 no’lu sicil, 35 no’lu hüküm.

11 İstanbul Mahkemesi 3 no’lu sicil, 162 no’lu hüküm.

Sarrac İshak Mahallesi'nde bulunan ve Abdullah oğlu Piyale isimli olması dolayısıyla muhtemelen azatlı bir köle olan şahsın Hacı Mustafa Vakfı'na sattığı diğer bir örnek de eklentili olarak oluşturulmuş bir menzil/ev tarifini gösterir: "fevkânî iki bâb evi ve avluyu, altında tahtânî bir bâb ev, gölgelik ve oturacak yer, su kuyusu, altında ahır ve tahtânî bir bâb evi bulunan selâmlığı hâvî."¹² Bu tarifte de üstte iki, altta bir ev olarak tarif edilen kısım ile altında ahır ve ev, üstünde selamlık bulunan kısım iki ayrı binaya işaret eder ve bu iki bina, gölgelik ve kuyu gibi bileşenlerle birlikte bir avluya açılır.

Akşemseddin Mahallesi'ndeki "fevkânî ve tahtânî birer bâb evi, selâmlığı, mutfağı, su kuyusu, ahır, ahır, meyveli ve meyvesiz ağaçlar bulunun avluyu hâvî"¹³ şeklinde tarif edilen, menzilde de ev olarak gösterilen yaşama birimleri ile ahır mekânları, hatta belki selamlık ve mutfak da ayrı binalar şeklinde yapılmıştır. Sicilde belirtildiğine göre ev Mahmud oğlu İbrahim Çelebi'den Seyyid Mehmed Efendi isimli bir şahsa satılmıştır. Dolayısıyla evin eski ve yeni mülk sahiplerinin her ikisi de askeri sınıftan kimselerdir. Görüldüğü üzere hem askeri sınıftan, hem de olağan kentlilerin evlerinden seçilen bu örnekler, eklentili yapılanmanın sosyo-ekonomik durumla ilişkili olmadığını da göstermiştir.

Örneklerin ardından on yedinci yüzyıl başında eklentili olarak inşa edilmiş evlerde temel yaşama birimi olan, sıklıkla burada ev ile ifade edilen terimden ve yine pek çok çalışmanın bu terimle eş anlamlı kabul ettiği oda ve beyt terimlerinden de söz etmekte yarar vardır. Bu terimler, yaşama birimi olan odaları anlatmak için, eş anlamlı olarak kullanılıyor olsalar da, bu konuda anlamsal bir analiz yapılması hayati gözükmemektedir.

İncelemede, konutların üçü dışında (üç evde yaşama birimleriyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır), yetmiş yedi tarifte ev, oda ve beyt terimlerinden en az birine rastlanmaktadır. Kullanım sıklığı bağlamında bakıldığında, on yedinci yüzyıl başında İstanbul'da temel yaşama birimleri için, konutların kırk dokuzunda (%64) ev teriminin, sekizinde (%10) oda teriminin, on sekizinde ise (%23) beyt teriminin kullanıldığı görülür. Bunların dışındaki beş konutta (%6) ise hem ev hem oda terimi birlikte kullanılmıştır. Dolayısıyla bu evler de eklendiğinde, İstanbul'da o dönemde %70'lik bir çoğunlukla ev teriminin yaygın olduğunu söylemek gerekir. Öte yandan ev terimi, on yedinci yüzyılın içerisinde ortadan kalkarak, oda terimine yerini bırakmıştır.¹⁴ Yüzyıl içerisinde oda teriminin yaygınlaştığı ve bir sonraki yüzyılda artık kat sayısı da artan kentte yalnızca oda terimiyle karşılaşıldığını belirtmek gerekir.¹⁵

Sayısal verilerin ardından bu terimlerin anlamlarını tartışmaya başlayacak olursak, öncelikle ev, oda ve beyt terimlerinin üçünün de "bab" terimiyle birlikte kaydedildiğini, dildeki kullanımları açısından bu konuda benzer olduklarını belirtmek gerekir. Zira Yerasimos bu terimlerin aynı anlama geldiklerini, hepsinin de ikamete uygun odalar için kullanılan terimler olduklarını belirtir.¹⁶ Sicillerdeki durumlar, oda ve beyt terimlerinin Yerasimos'un dediği gibi aynı bileşeni tanımlıyor olduğunu doğrulamaktadır, hatta kimi sicillerde aynı oda için her iki terimin de kullanılmış olduğuna rastlanmıştır. Ancak "ev" teriminin biraz daha farklı olduğunu düşünmek gerekir. Bu terimin kullanımı, on altıncı yüzyıl vakıf tahrir defterlerindeki "hane" terimine daha çok benzemektedir.¹⁷ Her iki terim de genellikle oda için kullanılmış olsa da, Türkçede bugünkü anlamında da olduğu gibi ailenin ikamet yeri olan evi de ifade ederler. Terimlerin on yedinci yüzyıl kullanımlarında da benzer bir durum olduğu düşünülebilir.

Bu noktada, yüzyıl içinde evin yerini oda terimine bırakması ile evlerin yapılanmasında yaşanan dönüşüm arasında sıkı bir ilişki olduğu düşünülebilir. Konutların, eklentili olarak

¹² İstanbul Mahkemesi 3 no'lu sicil, 239 no'lu hüküm.

¹³ İstanbul Mahkemesi 3 no'lu sicil, 415 no'lu hüküm.

¹⁴ Söz konusu değişim için bkz. Hatice Gökçen Özkaya, "Living Conditions in Houses of Istanbul During the 17th Century: A Reading of Kadı Registries," *TÜBA-KED* 19 (Temmuz, 2019): 75-88.

¹⁵ Ahkâm defterleri ve Kadı sicilleri olmak üzere iki farklı yazılı kaynaktan da durum aynıdır. Artık temel yaşama birimleri için kullanılan terim ağırlıklı olarak oda, kimi zaman da beyt'tir. Ahkâm defterleri için bkz. *İstanbul Külliyyâtı V İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1 (1742-1764)* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Başkanlığı Yayınları, 1998) ve on sekizinci yüzyıl kadı sicilleri için bkz. Tülay Artan, "Architecture As a Theatre of Life: Profile of the Eighteenth Century Bosphorus" (doktora tezi, Massachusetts Institute of Technology, 1989), 262.

¹⁶ Stefanos Yerasimos, "16. Yüzyılda İstanbul Evleri," *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, der., Suraiya Faroqhi and Christoph Neumann (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 309.

¹⁷ Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1970).

açık mekâna açılan ayrı inşa edilmiş birimler şeklinde yapılandırıldığına işaret eden tariflerde on yedinci yüzyılda evler, on altıncı yüzyıldaki hane diye tariflenen mekânlar ile benzer şekilde dış mekâna açılan ayrı ikamet birimleri gibi çalışırlar. Öte yandan, yüzyıl sonuna doğru tekil bir binanın içindeki farklı katlarda yaşamak artık tariflenir hale geldiğinde, binanın katlarına açılan yaşama birimleri artık yaygın olan oda terimi ile ifade edilmektedir. Dolayısıyla ev ve oda terimleri, aslında ailenin oturma, uyuma, yemek yeme gibi temel gündelik aktivitelerinin gerçekleştirildiği yerler olarak aynı anlama geliyor olsalar da, zamanla dönüşen farklı yapılanma şekilleriyle de ilişkili olarak terminolojik ve mekânsal anlamda bir dönüşüm yaşamışlardır. Bunun yanı sıra, evlerde yaşama ve mahremiyet koşullarının farklılaştığına da işaret eden bu dönüşümlerde, öncesinde bir açık mekâna açılan ve bu açık mekânın adeta bir ara mekân, diğer mekânları birleştirici geçiş mekânı özelliği taşıdığını, dolayısıyla evin kapısından sonra geçilen, avlu, bahçe gibi mekânların mahremiyet mekânları öncesi bir ara kademe oluşturduklarını söylemek gerekir. İkinci katı olan evlerde ise, en mahrem olan odaların öncesinde birinci kat da açık mekânlarla birlikte kamusal-mahrem arasındaki ara mekânları oluşturmaktadır. Ancak yüzyılın sonuna doğru odalar, diğer bileşenlerle birlikte üst katlara çıktıkça, her katın kendi içinde ihtiyaçlarını karşılar hale geldiğini görürüz.¹⁸ Bu durum, belki de, İstanbul'da çok katlı aile apartmanlarına doğru evrilmeye başlayan yeni bir yaşama biçiminin on yedinci yüzyıl sonundaki erken versiyonlarıdır.

Evlerin yaşama birimlerinin sayısal veriler üzerinden değerlendirmesinde de yarar vardır. İncelenen konutlarda ev, oda ve beyt ile tarif edilen mekânların sayısı önceki yüzyıla göre artış göstermiştir. Yerasimos'un verileri üzerinden on altıncı yüzyılda Suriçi İstanbul'da 2,57 olan oda sayısı ortalaması, on yedinci yüzyıl başında 3,7'ye ulaşmıştır.¹⁹ Bunun yanında Tanyeli'nin sonuçlarıyla karşılaştırılınca bir odalı evlerin de azaldığını, bu dönemde iki-dört odalı evlerin kent genelinde çoğunluğu oluşturduğunu söylemek gerekir.²⁰

Dehliz, Gölgelik ve Tahtapuş

Evlerdeki temel yaşama birimleri olan, en mahrem alanlar olarak kabul edilen odaların ardından, bu mekânlar arasında birleştirici rol üstlenen geçiş mekânlarına da bakalım. Bunlar her evde bulunmasalar da, on yedinci yüzyıl İstanbul'unda karşılaşılan diğer bileşenler olarak modern öncesi evleri tanımamız için önemlidirler.

Dehliz, gölgelik ve tahtapuş, özellikle çok katlı evlerde odalar öncesi ara mekânlar olarak karşımıza çıkan bileşenlerdir. Dehliz ile başlayacak olursak, öncelikle bu mekânın burada yalnızca iki evde karşılaşılan ve nadir rastlanılan bir bileşen olduğunu söylemek gerekir. Oysa on sekizinci yüzyıl ahkâm defterlerinde dehliz, sıklıkla karşılaşılan mekânlardandı.²¹ Bu değişimin sebebi, dehlizin anlamsal bir analizi ile daha net ortaya çıkacaktır. Yerasimos ve Devellioğlu'nun "hol, geçit, koridor" olarak tanımladığı dehliz, Tülay Artan'a göre sicillerde "hayat" a karşılık gelmektedir.²² Cafer Efendi de *Risale-i Mimariyye*'de bu mekânı "iç kapı önü, iç hayat" olarak tarif eder.²³ Dehliz, gerçekten de odalar ve diğer mekânlar arasında onları bağlayıcı bir role sahip geçiş mekânıdır ve sofa gibi oturma mekânı özelliğinin olmadığı düşünülmektedir. On sekizinci yüzyılda evlerde daha sık karşılaşılan bir bileşen olması, odaların diğer bileşenlerle birlikte üst katlara doğru çıkması ve bunları bağlayıcı bir mekâna ihtiyaç duyulmasıyla açıklanabilir. On yedinci yüzyıl başında birkaç mekânla tanımlanan ikinci katlarda, henüz dehlize çok ihtiyaç duyulmamıştır. Gerçekten de burada karşılaşılan iki ev örneğinin de büyük ve mekânsal anlamda çeşitli bileşenlerle ikinci katlarının olması bu varsayımı doğrular. Ayasofya-i Kebir Mahallesi'ndeki Kenan Ağa Vakfı'na ait olan ev bu durumu daha net ortaya koyar. Evin mekân tarifi şöyledir:

18 Hatta Özkaya'nın incelemesinde on sekizinci yüzyılda kenifin ve matbahın üst kat bileşenleri arasında tarif edildiği çok sayıda ev vardır. Bkz. Özkaya, *18. yüzyılda*, 204-206 ve 218-224.

19 Yerasimos, "16. Yüzyılda," 312.

20 Uğur Tanyeli, "Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. Yüzyıllar)," *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, der., Suraiya Faroqhi ve Christoph Neumann (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006): 335-337.

21 Özkaya, *18. Yüzyılda*, 195-201.

22 Söz konusu yayınlar için bkz. Yerasimos, "16. Yüzyılda," 310; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2007), 172; Artan, "Architecture As a Theatre," 266.

23 İ. Aydın Yüksel, haz., *Cafer Efendi, Risale-i Mi'mariyye* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2005), 97.

yedi bâb dükkânı ve üzerinde dört bâb odaları ve zikir olunan odaların üzerinde biri birine mukâbil iki oda ve bir sofayı ve ondan mâ'adâ iki bâb büyük ve iki bâb küçük fevkânî odaları ve bir sofa ve bir dehliz ve bir matbah ve bir kiler ve iki kenif ve bir ahır ve bir fevkânî köşkü müştemil olan menzil²⁴

Evde dehlizin bulunduğu kat tam olarak anlaşılmasa da, oda sayısının çokluğu ve odalar dışındaki mekânların çeşitlendiği açıktır. Bu nedenle bu mekânlar arasında birleştirici ara mekânlara ihtiyaç vardır ki dehliz de bu rolü üstlenir.

Öte yandan yine ara mekânlar olarak on yedinci yüzyıl başında İstanbul evlerinin yedisinde gölgelik, dördünde de tahtapuş olarak geçen terimlere bakalım. Gölgelik, *Risale-i Mimariyye*'de Farsça tahtapuş teriminin Türkçe karşılığı gibi tanımlanır ve her iki terimin Arapça karşılığının da zulle olduğu belirtilmiştir.²⁵ Artan, bu terimlerden tahtapuşu zemin katta bulunan veranda benzeri bir mekân olarak tarif eder.²⁶ Dış sofanın muhtemelen zemin katta olup, tahtaboşun da, hayat ve şahnişin gibi buna bitişik balkon veya veranda tarzı bir yapı olduğunu söyleyen Artan'ın aksine, Yerasimos tahtapuşun evlerin üst katlarında yer alan bir bileşen olduğunu iddia etmiştir.²⁷ Zulleyi ise, veranda, sundurma, hayat ile aynı anlamda olan bir kapı önü mekânı, bir nevi giriş holü şeklinde tarif etmiştir. Yerasimos, on altıncı yüzyıl Suriçi İstanbul'unun dış çeperlerindeki nahiyelerde zulle ile daha çok karşılaştığını da sözlerine ekleyerek, zullenin sofadan daha basit bir sundurma tarzı olabileceğini, kırsalda daha çok görülmüş olabileceğini belirtir. Gerçekten de incelenen evlerin kayıtlarına bakıldığında, on yedinci yüzyıl başında Suriçi İstanbul'unda zulle terimi hiç geçmez iken, aynı dönemde kırsal diye nitelendirebileceğimiz Üsküdar'da bu terimle %16 oranında karşılaşılar.²⁸ Bu makalenin kapsamında dair fikir verir niteliktedir. "Ortası sofalı iki süflî beyti ve önünde zulleyi ve muhavvata kapusu üzerinde gurfeyi..."²⁹ şeklindeki ifade, zullenin zeminde bulunan ve odaların ve odalar arasındaki sofanın önünde bulunan bir giriş holü, hayat gibi bir mekân olduğunu gösterir.

Ayrıca Cafer Efendi'nin zulle ile eş anlamlı tanımladığı, ancak farklı kaynaklardaki açıklamalardan dolayı kafa karışıklığı oluşturan gölgelik ve tahtapuşu da incelenen örnekler üzerinden değerlendirmekte yarar vardır. Öncelikle söz konusu mekânların ev içi konumlandırılması bakımından farklılaşabileceği, diğer bir deyişle alt katlarda da, üst katlarda da görülebilen bileşenler oldukları olduğu söylenebilir. Gölgelikle ilgili "tahtânî iki bâb evi, gölgelik, su kuyusu ve helâyi hâvî"³⁰ ve "fevkânî iki bâb evi, gölgelik, altında fırın, müşterek su kuyusu, hadîka, helâyi muhtevisi"³¹ şeklindeki tarifler, tahtapuşun geçtiği "muhavvata-i hâriciyesi beş fevkânî ve üç tahtânî odaları ve matbah ve ahûr ve tahta-pûş ve eşcâr-ı ..." ³² ve "menzildeki mahzenin üzerinde iki bâb ve onların üzerinde üç bâb odalar, üçüncü tabakada olan tahta-pûş"³³ şeklindeki ifadeler bu durumu açıkça göstermektedir. Yine bu ifadelerden yola çıkarak gölgelik ve tahtapuşun gerçekten de birbirine benzer mekânlar oldukları, odaların önündeki bir yarı açık mekânı tarifledikleri açıktır. *Risale-i Mimariyye*'de söylendiği gibi gölgeliğin tahtapuşun karşılığı olması muhtemel gibi gözükür. Ancak her iki mekân da, odalar ve sofaların önünde yer alan bir ara mekân olsalar da, araştırmacıların bulgularına dayanarak bu mekânların muhtemelen dehliz gibi bir koridor vazifeleri yoktur.

Dehliz, gölgelik ve tahtapuşla ilgili bu tespitlerin ardından, bu mekânların sayısal olarak az karşılaşılan bileşenler olduklarını, odalar öncesinde bir ara mekân vazifesi gördüklerini, ancak bunlar arasında dehlizin evlerin değişen yapılanmasıyla ilişkili olarak özellikle üst katlarda mekânlar arası birleştirici rol üstlendiği ve geçiş mekânı özelliği taşıdığını söyleyebiliriz. Ancak on yedinci yüzyıl başında bu ara mekânların sayısal olarak azlığına bakılırsa, dönüşüm

24 İstanbul Mahkemesi 3 no'lu sicil, 367 no'lu hüküm.

25 Yüksel, *Risâle-i Mîmâriyye*, 95.

26 Artan, "Architecture as a Theatre," 266.

27 Yerasimos, "16. Yüzyılda," 311, 331.

28 Dipnot 3'te belirtilen proje kapsamında Üsküdar Mahkemesi 133 no'lu sicil incelenmiş, tespitler bunun üzerinden yapılmıştır.

29 Üsküdar Mahkemesi 133 no'lu sicil, 64 no'lu hüküm.

30 İstanbul Mahkemesi 3 no'lu sicil, 126 no'lu hüküm. Bu ev, çakır Ağa mahallesinde bulunmaktadır ve Yorgi isimli bir gayrimüslimin Sinan Çavuş vakfı'na borcu karşılığında geçici bir süreliğine satılmıştır. Sicillerde bu türden satış örnekleri çok sayıdadır.

31 İstanbul Mahkemesi 3 no'lu sicil, 192 no'lu hüküm. İki gayrimüslim arasında satılan bu ev Mustafa Paşa mahallesindedir.

32 İstanbul Mahkemesi 3 no'lu sicil, 287 no'lu hüküm. Mahallesi tespit edilemeyen bu ev, Hüma Hatun vakfına ait olup Mehmed Çelebi isimli bir şahsa kiralanmıştır.

33 İstanbul Mahkemesi 3 no'lu sicil, 131 no'lu hüküm. Hatip Muhyiddin mahallesindeki Mehmed Efendi Vakfına ait bu ev, Hacı Sultan'ın kiraçlığındadır.

52 öncesinde evin mekânlarını oluşturan yapılar araziye dağılmış olduğu için mekânlar arası geçişlerin avlu, bahçe gibi açık mekânlar üzerinden yapıldığı, dolayısıyla birleştirici ve ara mekân rolünün ağırlıklı olarak açık mekânlara ait olduğunu söylemek gerekir.

Sofa

Sofa da, odalar arasında yer alan bir mekân bileşeni olarak ayrıca incelenmelidir. Sofanın “Türk evi” kavramsallaştırıldıktan sonra evlerin asli elemanlarından biri olarak görüldüğü, Eldem’le birlikte geliştirilen tipolojik çalışmalarda esas alınan bileşen olarak önemli rol oynadığı bilinir.³⁴ Bu bağlamda en erken on dokuzuncu yüzyıla tarihlenen İstanbul evlerini inceleyenler için, sofa, Osmanlı/Türk evinin başrol oyuncusudur. Öte yandan yazılı kaynaklar üzerinden araştırmalar arttıkça, erken dönemlerdeki evler incelendikçe, sofanın rolü tartışmalı hale gelmiştir. Makalede yapılan incelemede sofa, on yedinci yüzyıl başında evlerin yalnızca on dördünde (%17,5) karşılaşılmış bir bileşendir. Ve daha önce de belirttiği üzere incelenen evlerin olmazsa olmaz bileşenlerinden olmadığı açıktır. Böyle bir sonuçla karşılaşıncı mekânlar arasında anlamsal ve mekânsal olarak yeniden irdelenmesi gerekir. Öncelikle on dokuzuncu yüzyıl öncesindeki evleri araştıran farklı araştırmacıların bu bileşene ait tanımlarıyla başlanabilir. Artan, sofayı evlerde odalara ulaşmayı sağlayan kısmen açık veya tamamen kapalı bir alan olarak tarif etmiştir.³⁵ Faroqhi de bunu desteklemekle birlikte sofayı hane halkının toplandığı merkezi veya yan holler olarak tanımlamıştır.³⁶ Diğer bir deyişle, aile bireylerinin ortak kullanım mekânlarıdır sofalar. Ancak odalar öncesi mekânlar olarak dehliz gibi geçiş mekânına benzemezler. Sofa, bir sirkülasyon alanı değildir; buradan odalara giriş sağlansa da, aynı zamanda özel zamanlarda kullanılan bir toplanma mekânıdır. Dolayısıyla bu mekân, ailenin en mahrem alanlarından önce gelen aile fertlerinin ortak kullanabildiği bir ara kademedir.

Yerasimos da sofanın Osmanlı mimarisindeki önemli unsurlardan biri, ancak tanımlanması güç bir mekân olduğunu söyler.³⁷ On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl evlerinin genellikle sofalı evler olarak tanımlandığını, ancak öncesinde on altıncı yüzyılda sofanın daima bir odaya eşlik eden kapalı eyvan veya veranda anlamına geldiğini belirtir. Gerçekten de “bir bâb tahtânî beyti ve bir sofayı ve bir-i mâ’yi ve kenîfi ve muhavvatayı müstemil olan menzil,”³⁸ “üç fevkânî odaları ve fevkânî bir sofayı ve müşterek su kuyusunu müstemil,”³⁹ “üç bâb süflî beyti ve bir sofayı ve bir tâkî ve kenîfi ve muhavvatayı müstemil”⁴⁰ ifadelerinden de anlaşılabilir. Ayrıca Yerasimos’un belirttiği gibi bu dönemde sofanın odalar arası eyvanlara işaret ettiği örneklere de sık rastlanır. Örneğin “... muhavvata-i hâriciyesi bir büyük sofayı ve sofanın iki cânibinde birer odayı ve bir harâbe odayı ve bağçe ve kenîfi müstemil”⁴¹ ve “muhavvata-i hâriciyesi, beş bâb büyütu ve üç sofayı ve bir tahtânî beyti ve bir ahır ve su kuyusunu ve kenîfi ve muhavvata-i dâhiliyesi beş bâb fevkânî büyütu ve iki sofayı ve üç bâb tahtânî büyütu ve hamam ve fırını ve bir-i mâ ve kenîfi müstemil”⁴² şeklindeki mekân tariflerinde, sofaların odaların aralarında yer alan eyvan gibi mekânlar olma ihtimali yüksektir.

34 Mimarlık tarihi alanında Eldem’in tipoloji çalışmalarıyla sistematik bir zemin bulan “Türk evi” kurgusu, literatürde bugün bile halen geleneksel konut/ev çalışmaları yapan pek çok araştırmacıya yön vermiş, onun ortaya koyduğu tipolojiler üzerinden çalışmalar devam ettirilmiştir. Onun çalışmasında tipolojide ana dayanak sofa ve evler sofanın varlığı ve konumlanması üzerinden kategorize edilmiştir. Bkz. Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1968). Öte yandan bugün artık “Türk evi” kavramı eleştirel bir zeminde tartışılmaya başlanmış, bunun bir idealizasyon olduğu, Osmanlı’nın her dönemi ve her yeri için geçerli olabilecek böyle bir tipoloji üzerinden yürütülen çalışmaların problemleri tarafları ortaya konulmaya başlanmıştır. Konu bağlamında literatüre önemli katkıları olan ve “Türk evi” kavramı ve idealizasyonu konusunda yapılan çalışmalardan birkaçı şöyledir: Ceren Sarıaloğlu, “Historiyografik Bir Sorunsal Olarak ‘Türk Evi’ (1928-1995)” (yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008); Uğur Tuzaş ve İlgı Yüce Aşkun, “‘Türk Evi’ İdealleştirmesinde ‘Osmanlı Evi’ ve ‘Anadolu Evi’ Kavramlarının Ortaklıklarına İlişkin İşlevsel Açıklamalar,” *bilig* 66 (2013): 273-296.

35 Artan, “Architecture as a Theatre,” 263.

36 Benzer bir Osmanlı yazılı kaynağına başvuran çalışması için bkz. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, 84-85.

37 Yerasimos, “16. Yüzyılda,” 310.

38 İstanbul Mahkemesi 3 no’lu sicil 295 no’lu hüküm. Akseki mahallesindeki bu ev Saatçi Ahmed Bey Vakfı’na başlanmıştır ve kiracısı Seyyid Mustafa Efendi’dir.

39 İstanbul Mahkemesi 3 no’lu sicil 386 no’lu hüküm. Emir Bey mahallesinde bulunan bu ev, Okçubaşı Hayreddin Bey Vakfı’na ait bir evdir ve Derviş Sadi isimli bir şahsa kiralanmıştır.

40 İstanbul Mahkemesi 3 no’lu sicil 468 no’lu hüküm. Hoca Üveys mahallesinde bulunan bu ev Beşe unvanlı bir şahsa satılmıştır.

41 İstanbul Mahkemesi 3 no’lu sicil 443 no’lu hüküm. Katib Şemseddin mahallesinde Nişacı Paşa Vakfı’na ait bu evde ulemeden bir kimse kiracıdır.

42 İstanbul Mahkemesi 3 no’lu sicil 683 no’lu hüküm. Kadıasker Mehmed Efendi mahallesindeki bu evi, Kurd Ağa isimli bir şahıs karısına hibe etmiştir.

Öte yandan on sekizinci yüzyılda sofanın daha geniş bir anlam kazandığı ve Eldem'in plan tiplerini incelerken adlandırdığı farklı sofa tiplerinin de bu dönemden itibaren oluşmaya başladığı düşünülebilir.⁴³ On yedinci yüzyılda eyvan da olma ihtimaliyle karşımıza çıkan sofanın, ilerleyen yüzyıllarda zulle veya hayat terimlerinin de yerine kullanılır hale gelmesi olasıdır. Bir önceki bölümde örnek olarak verilen Üsküdar'daki ev tarifinden bu durum açık bir şekilde görülür. Sayısal veriler de bunu destekler. Yerasimos'un incelemesinde on altıncı yüzyılda Suriçi bölgesinde %33'lük bir oranda rastlanan ve kentte belli bir oranda görülüyor olsa da, henüz evin temel bileşenine dönüşmüş olmadığı besbelli olan bu bileşen, on sekizinci yüzyıl evleri incelemesinde %60'lara çıkar. Bu çalışma bağlamında on yedinci yüzyılın başlarında daha düşük çıksa da, yüzyılın sonuna doğru sofanın görünürlüğünde sürekli bir artış yaşandığı da tespit edilmiştir.⁴⁴ Dolayısıyla bu oranlar ve tespitler, değişimin on yedinci yüzyıl içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Gurfe

Gurfe de evlerdeki mahrem ve kamusal arasında yer alan, belli bir işlevle tariflenemeyen mekânlardandır. Devellioğlu'nun "çardak, köşk, balkon, cumba" diye tanımladığı gurfe, Cafer Efendi tarafından yazılan risalede de "Gurfe ulliyye arabîdir, fârisîde vervâre-i ziverîn, türkîde fevkânî çârtâk demektir, şâhnişîn gibi" diye tarif edilmiştir.⁴⁵ Yerasimos bu bileşeni "zemin kat üzerinde çıkma, bulunduğu zemin kat yapısından daha büyük üst kat odası" olarak açıklar ve buranın sokağa ya da avluya bakan ve kapı üzerinde yer alan kapalı bir mekân olduğunu da belirtir.⁴⁶ Bu tariflerden anlaşılacağı üzere gurfe, bir üst kat bileşenidir, ancak Yılmaz'ın tespitlerine göre üst katların kent genelinde yaygınlaşmaya başladığı zaman, gurfe sayısal olarak azalmış bir bileşendir.⁴⁷ Gerçekten de burada incelenen yüzyıllar bağlamında nadiren karşılaşılan bir mekândır gurfe. On yedinci yüzyıl başında yalnızca 3 evde (%3,75) gurfeye rastlanmıştır, on sekizinci yüzyıl evlerinde ise hiç karşılaşılmamıştır. Öte yandan on beşinci yüzyıl vakfiyelerini inceleyen araştırmacıların belirttiğine göre gurfe, o dönemde daha sık görülen bir mekândır ve araştırmacıların tespiti, bu dönemde kentte %30'lar civarında bulunan iki katlı evlerin çoğunda bu katın ya gurfe, ya da çardak ile ifade bulduğu yönündedir.⁴⁸ Dolayısıyla evlerin on beşinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadarki süreçte bu bağlamda önemli bir değişim geçirdiği söylenebilir.⁴⁹ Yılmaz'a göre, İstanbul'un fethi sonrasında planlı iskan hareketinin bir sonucu olarak inşa edilen ve bir tür üst kat birimi olan gurfelerin sayısı, on altıncı yüzyıl içinde %20'lerden %10'lara düşmüş ve on altıncı yüzyıldan itibaren de gurfelerin yerini üst kat evleri almıştır.⁵⁰ İstanbul'un sonraki yüzyıllarındaki sayısal sonuçlar da bu durumu doğrulamaktadır. Yılmaz, döneme dair görsel kaynakları da incelemiş, bu mekânların nasıl görüldüğünü tespit etmeye çalışmış, bu konuda ayrıntılar da vermiştir.⁵¹ Farklı görsellerde birbirine benzer şekilde çizilmiş üst katlar görülmektedir ve Yılmaz da bunların gurfelere işaret ettiğini düşünür. Burada Yılmaz'ın Matrakçı'nın İstanbul minyatürlerinden ve Lorichs'in panoramalarından aldığı ayrıntılar, bu mekân bileşeninin ilerleyen yüzyıllarda neden ortadan kalktığına dair de fikir vermektedir.

Peki, on yedinci yüzyılın başlarında nadiren görülen ve sonra da ortadan kaybolan gurfelerin nasıl mekânlar olduğunu sicillerden anlamak mümkün müdür? Öncelikle gurfenin evin dış

43 On sekizinci yüzyıl Suriçi İstanbul evleri bağlamında bu konu hakkında detaylı bir tartışma için bkz. Özkaya, 18. *Yüzyılda*, 174-183.

44 Bu konuda yüzyılın farklı dönemlerinden siciller de dipnot 3'te belirtilen proje kapsamında incelenmiş, tespitler bunun üzerinden yapılmıştır.

45 Söz konusu kaynaklar için bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca*, 295; Yüksel, *Risâle-i Mi'mâriyye*, 95.

46 Emre Can Yılmaz, "16. Yüzyılda," 309.

47 Emre Can Yılmaz, "Fetih ve Sonrasında İstanbul'da Barınma Kültürü," *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. 8, der. Coşkun Yılmaz (İstanbul: TDV İSAM & İBB Kültür AŞ. Yayınları, 2015), 152-172.

48 On beşinci yüzyıl Fatih vakfiyeleri üzerinde çalışan Yılmaz ve Akar araştırmalarında yakın sonuçlara ulaşımlardır. Yani, bu oran, araştırmacıların ortak sonucu gibi düşünülebilir. Söz konusu araştırmalar için bkz. Yılmaz, "Fetih ve Sonrasında," 162 ve Tuba Akar, "Fatih'in İstanbul'unda Konut Mimari," *IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildiriler* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016), 159-170.

49 Bu noktada bu bileşenin sonraki yüzyıllarda terminolojik bağlamda bir değişime uğramış olup olmadığı da düşünülebilir elbette. Ancak Yılmaz'ın araştırmasında minyatürlerde gurfe olarak işaret ettiği mekânların, çoğu zaman tek başına üst katı tarifleyen bir bileşen görünümünde olduğunu belirtmek gerekiyor. Bkz. Yılmaz, "Fetih ve Sonrasında," 169. Dolayısıyla bu soruyu akıldan tutmakla birlikte, sonraki yüzyıllarda üst katların mekânsal anlamda çeşitlenmesi ve sayısal olarak çoğalan bileşenleriyle farklı bir şekilde düzenlenmesinden dolayı bahsi geçen minyatürlerdeki gurfelerin, on yedinci ve on sekizinci yüzyıl üst katlarında tarif edilen mekânlardan hangisiyle benzeşebileceği konusuna kuşkuyla yaklaştığını belirtmem gerekir. O nedenle burada sicillerden yola çıkarak cevaplanamayacak olan bu soruyu sormakla yetineceğim.

50 Konuyla ilgili detaylı bilgi için Yılmaz, "Fetih ve Sonrasında," 164 ve 168-170.

51 Yılmaz, "Fetih ve Sonrasında," 169.

kısmına daha yakın olduğunu, sokağa veya bahçeye bakan bir tür seyir köşkü gibi olduğunu, bir tür ortak alan olarak kullanıldığını düşünmekte yarar vardır. Ancak bu ortak kullanım sofaya benzemez, sofa gibi bir konumu da yoktur zaten. Gurfeye mahrem alanlar olan odalarla ilişkili değil, evin kamusalla daha ilişkili olabilecek bir mevkisinde konumlanan bir bileşendir. Yılmaz'ın görsel malzemelerden derlediği gurfeye betimlemeleri de, gurfeyin aşağıdaki örneklerdeki konumları da bunu destekler:

tahtânî bir beyti ve bir gurfeyi ve serdâbî ve bi'r-i mâ ve hadîkayî ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi ve muhavvata ve kenîfi müştemil⁵²

muhavvata-i dâhiliyyesi iki bâb tahtânî odaları ve iki sofa ve bir taş seddi ve bir matbah ve bir hamam ve iki taş sed nerdübânını ve hadîka ve iki tarafından taş havlu duvarını hâviye olup ve muhavvata-i hâriciyyesi iki bâb fevkânî odaları ve altlarında ahırî ve fevkânîyye bir sofa ve bir gurfeyi muhteviye⁵³

dört bâb tahtânî evleri ve gurfeli ve hücre-i ulviyeli ve ahırî ve (...) binâ ve bi'ri ma ve kenîfi ve zât-ı eşcâr-ı müsmire muhavvatayı müştemil ve hâvî olan menzili⁵⁴

Selamlık

Selamlık da bir kabul odası olarak düşünülen ve işlevsel olmaktan çok mahremiyet kalıpları bağlamında özelliği olan bir mekân olarak tartışmaya açıktır. Kaynaklarda genellikle selamlık, erkek misafirlerin ağırlandığı yer olarak tarif edilir.⁵⁵ Redhouse da bu tanımı biraz daha açarak selamlığa “erkek ziyaretçileri ağırlamak ve iş için ayrılan oda veya odalardan oluşan daire” demektedir.⁵⁶ Gerçekten de on dokuzuncu yüzyıl konaklarında harem ve selamlık bölümleri bulunduğu ve selamlığın haremın mukabili olarak erkeklere ayrılan bölüm olarak ayrıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla ilk tespit, Redhouse'un da desteklediği gibi selamlığın, on dokuzuncu yüzyıl konaklarında birden fazla odası da olabilen bir bölüme işaret ettiği, ancak metnin ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere selamlık, önceki yüzyıllarda ağırlıklı olarak tek bir oda olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tespit, selamlığın zaman içinde büyüyerek evin ayrıştırılmış bir bölümü haline geldiği yönündeki dönüşümüne işaret eder. Ancak dönüşüm yalnızca büyüklükle sınırlı değildir.

Bu noktada selamlığın bir mekân bileşeni olmanın dışındaki ikincil anlamı üzerinde de düşünmeye değer. Selamlık, “ padişahların Cuma namazına gitme töreni” anlamında da kullanılan bir terimdir⁵⁷ ve bu törene on dokuzuncu yüzyılda II. Mahmud döneminden (1808-1839) itibaren “Cuma selamlığı” denmeye başlanmıştır. Bu törenin bu terimle ifade bulmaya başlaması, terimin o dönemde yeni bir anlam kazandığını gösterir. Özgüven, II. Mahmud'la birlikte “sarayın duvarları altında kapalı bir yaşam süren ve halkla neredeyse hiçbir zaman temas halinde olmayan geleneksel Osmanlı dünyasının padişah kavramı da, yerini neredeyse her gün halkla bir arada bulunan, onlarla ilişki kuran, yaşamını sarayda değil de kentin içinde sürdüren bir imgeye dönüştürülmeye çalışılmıştır” diyerek Cuma selamlıklarının da bunu göstermenin bir yolu olduğunu, bu nedenle terimin önceki yüzyıllardan farklı yeni bir anlam kazandığını belirtir.⁵⁸ On dokuzuncu yüzyılda Cuma selamlığı olarak adlandırılmaya başlayan, kamusal görünürlük edinme ve halkla temas kurma amacıyla gerçekleştirilen bir eylem olarak biçim değiştiren törenlerle, yine aynı yüzyıldan itibaren üst sınıfların konaklarında görülen ve erkek ziyaretçilerin ve halktan kimselerin ağırlandığı, artık evin bir odası değil, ayrıştırılmış bir bölümü haline gelen selamlıkların aynı dönemde amaçları bakımından benzer dönüşümler geçirdiği düşünülebilir. Yani padişahın Cuma selamlığıyla ve üst sınıfların

52 İstanbul Mahkemesi 3 numaralı sicil 2010, 345 no'lu hüküm. Koğacı Dede mahallesinde bulunan bir vakif evidir.

53 İstanbul Mahkemesi 3 numaralı sicil 2010, 95 no'lu hüküm. Defterdar Mehmed Efendi mahallesinde bulunan bu ev, Divan-ı Hümayun katiplerinden Mehmed Efendi ve Mehmed isimli bir diğer şahsın ortak mülküdür ve şahıslar arasında pay edilmektedir.

54 İstanbul Mahkemesi 3 numaralı sicil 2010, 74 no'lu hüküm. Soğan Ağa mahallesinde Hacı Hamza Vakfı'na aittir.

55 Söz konusu kaynaklardan birkaçı için bkz. Yerasimos, “16. Yüzyılda,” 310; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3 (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 153; Faroqhi, *Orta Halli*, 77; Kamus-ı Türki'den alıntılan Emre Can Yılmaz, “Vakfiyelerde Betimlenen Sivil Mimarlık Birimleri Sözlüğü,” *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. 8, der., Coşkun Yılmaz (İstanbul: TDV İSAM & İBB Kültür AŞ. Yayınları, 2015), 159; Doğan Kuban, *The Turkish Hayat House* (İstanbul: Ziraat Bankası Yayını, 1995), 150.

56 Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006), 1071.

57 Devellioğlu, *Osmanlıca*, 931.

58 Yekta Özgüven, “II. Mahmud Dönemi İstanbulu'nda Kentsel-Fiziksel Kavrayışın Değişimi,” (doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009), 16.

evlerindeki statüleri ve işleri gereği, evlerinde ziyaretçileri ve halkı ağırlayarak halkla temas kurmaya çalışması, kamusal görünürlük elde etmeyle ve modern yönetici kimliğiyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla selamlığın hem tören olarak anlamı, hem de mekân olarak anlamı, bu yeni kimliklerle ilişkili olarak dönüşmüştür.

Ayrıca, selamlık teriminin anlamsal analiziyle birlikte on dokuzuncu yüzyıl konaklarında erkeklere ayrılmış bir mekân olarak haremle karşıtlık ilişkisi içinde bir bölüm olması da tartışmaya açılacak diğer bir husustur. Tartışmaya öncelikle evlerde cinsiyet üzerinden tariflenen böyle bir ikili yapının Osmanlı'nın her döneminde var olup olmadığı sorusuyla başlanabilir. On yedinci yüzyılın başlarında yazılmış olan *Risale-i Mimariyye* bu soru üzerine düşünmeye değer bir selamlık tanımı sunar. Burada selamlık, herhangi bir cinsiyet belirtilmeden mihmanhane, misafir evi, konuk odasının karşılığı olarak tarif edilir.⁵⁹ Benzer şekilde Devellioglu'nda da selamlığa, "büyük konaklarda misafirlere ayrılan daire" denmektedir.⁶⁰ Bu tanımlardan yola çıkarak selamlığın cinsiyetsiz bir mekân olma ihtimali akla geliyorsa da, böyle bir ihtimalin yine de zayıf olduğu düşüncesindeyim. Dolayısıyla burada cinsiyet belirtilmemesine dikkat çekme sebebim, buranın kadınlar tarafından da kullanılabildiğini göstermek değil. On yedinci yüzyılda evlerdeki mekânlarda cinsiyetler üzerinden bir karşıtlık ilişkisi kurulduğuna dair hiçbir ipucuna rastlanmadığına dikkat çekmek istiyorum. İddiam o ki, sanıldığının aksine, selamlık, Osmanlı'nın farklı dönemlerinde hem anlamsal olarak, hem de mekânsal olarak değişmiş mekânlardan biridir ve harem-selamlık bölümlenmesi de, Osmanlı evlerinde idealize edilmiş bir düzendir. "Sofa"nın Türk evinin olmazsa olmaz bileşeni haline gelmesi gibi, harem-selamlık şeklinde adlandırılan bölümlerle ikili bir yapı sergileyen üst sınıfların büyük ölçekli konak ve sarayları da Osmanlı'nın her dönemi ve her yeri için geçerli bir ev tipi haline getirilerek idealize edilmiş, konak gibi büyük evlerin hep bu ayırım üzerinden yapılandığı varsayılmıştır. Ve bu tip evler bu varsayımdan hareketle makalenin önceki bölümlerinde sözü edilen ve on yedinci yüzyılda incelenen evler arasında karşılaşılan dahiliyeli-hariciyeli evlerle eş anlamlı kabul edilmiştir.⁶¹ Oysa, burada verilecek örnekler, en azından on yedinci yüzyılda dahiliye-hariciye ile harem-selamlık terimlerinin aynı anlama gelmediklerini, bu konuda ciddi bir dönüşüm yaşandığını gösterir.⁶² İncelenen dönemde seksen evin on sekizinde (%22,5) sıkça karşılaşılan selamlığın bilinenlerle ters düşen halleri, bizi bu mekân üzerine yeniden düşünmeye zorlar niteliktedir. Öncelikle on yedinci yüzyıl sicillerinde selamlığın hariciye ile eş anlamlı olmadığını gösteren bir örnekle başlanabilir. Mekânları "iç ve dış avluyu havi, iç avluda tahtâni bir bâb ev, üç selamlık, gölgelik, mutfak, helâ ve bahçe, dış avluda ise altında ahır bulunan bir bâb ev ve su kuyusu bulunan"⁶³ şeklinde tarif edilen müteveffa İbrahim Bey'in evinde, belli bir cinsiyete tabi olarak düşündüğümüz üç selamlık vardır.⁶⁴ ve üçü de dahiliye bölümünde konumlanmıştır. Dolayısıyla bu evde selamlığın düşünüldüğü gibi hariciye ile eş anlamlı olması sözkonusu bile değildir, hatta burada hariciye bölümüyle ilişkisi bile yoktur. Muhtemelen bu evde hariciye kısmı, asıl sakinler dışında evdeki hizmetkâr ve kapı halkı gibi çalışanlara ayrılmıştır. Dahiliye ise evin asıl sakinleri tarafından kullanılmaktadır ve Bey unvanı dolayısıyla askeri sınıf mensubu olan ev sahibinin evinde ziyaretçilerini ağırladığı böylesi mekânların var olması şaşırtıcı değildir.⁶⁵ Ancak yine de dahiliye gibi ailenin en mahrem alanı olan bir bölümde, oda sayısı yalnızca bir iken, üç ayrı selamlığın bulunması üzerine düşünmek gerekir. Selamlıkların sayısının üç olması acaba selamlığa hizmet eden mekânların da selamlık olarak adlandırılmasıyla ilgili olup olmayacağı sorusunu akla getirir.

59 Yüksel, *Risâle-i Mîmariyye*, 95.

60 Devellioglu, *Osmanlıca*, 931.

61 Eldem'in "Türk Evi Plan Tipleri" kitabında "Bölümler ve Birleştirmeler" başlığı altında ele aldığı bu tip evler ve yine Eldem'den başlayarak Kuban, Sözen, Sakaoglu gibi araştırmacıların harem ve selamlığın on dokuzuncu yüzyıl öncesinde dahiliye ve hariciye olarak adlandırıldığı yönündeki açıklamaları, bu konunun da idealize edilmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Sözkonusu araştırmacıların çalışmaları için bkz. Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi I* (İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 1984), 20; Metin Sözen, *Türklerde Ev Kültürü* (İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş., 2001), 123; Doğan Kuban, "Konaklar," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), c. 5, 50-55; Necdet Sakaoglu, "18. Yüzyılda İstanbul Evleri ve Sorunları," *Tarih ve Toplum Dergisi* 2, s. 70, (1989), 26-33.

62 Selamlığın on dokuzuncu yüzyılda büyük ölçekli sivil mimarlık yapılarında, konaklarda ve saraylarda ayrıştırılmış iki bölümden biri haline gelmeden önce çok farklı halleri olduğuna dikkat çeken ve bu dönüşüm üzerine tartışan şu kaynakta konuyla ilgili çok sayıda örnek bulunabilir: Hatice Gökçen Özkaya, "Osmanlı İstanbul'unda Selamlığın Halleri," *Uğur Tanyeli'ye Armağan*, der. Erhan Berat Fındıklı ve Işıl Uçman Altınışık (İstanbul: b-kitap, 2019), 127-154.

63 İstanbul Mahkemesi 3 numaralı sicil 2010, 283 no'lu hüküm.

64 Davada, ev, ölmüş olan sahibinin vakfa olan borcu karşılığında rehin olarak veriliyor.

65 Öte yandan selamlığın hariciyede bulunduğu örnekler de vardır ve bu durumda hariciye de yalnızca hizmetlilerin yaşadığı yer olmanın ötesinde konukların da ağırladığı, sakinlerin de bu şekilde kullandığı bir bölüm de olabilir. Dolayısıyla bu konu hala tartışmaya açık olmayı sürdürür. Bu iki bölüm arasında kamusala yakınlık ve uzaklık anlamında bir kademelenme varsa da, örneklerin bu konu üzerine çok çeşitlendiğini ve karmaşık olduğunu belirtmek gerekir.

Yani işi gereği çok sayıda misafiri ve ziyaretçisi olan İbrahim Bey'in bir selamlık biriminden fazlasına ihtiyaç duyması olasıdır. Selamlıkların belki terim olarak farklılaşmalar da, kendi içlerinde ayrışması da sözkonusu olabilir, tıpkı evlerde birden fazla oda olup, onların da farklı şekilde nitelendirilmemeleri, hepsine yalnızca oda denmesi gibi. Ayrıca spekülatif olma pahasına da olsa, neden bir değil de üç ayrı selamlığın var olduğu ve bunların ev içindeki konumları (bazen hariciyede, bazen dahiliyede, bazen de her ikisinde) hususunda da yeniden düşünmekte yarar var. Artan'ın Zacharias Wehme'nin resimleri üzerinden Sokollu Mehmed Paşa'nın saraylarındaki özel ve kamusal olarak farklılaşan kabul odaları ("audience hall") bu konuda yeni bir tartışma açmaya yarayabilir.⁶⁶ Öncelikle Artan bu konuda bir bilgi vermese de, Wehme'nin sözünü ettiği kabul salonlarının selamlıklarla benzeştiği, misafir veya ziyaretçi ağırlandığı için benzer kullanımları olduğu kanısındayım. Bu nedenle, sarayda Wehme'nin özel/kamusal sıfatlarıyla nitelediği kabul salonlarındaki gibi, on yedinci yüzyıl başında iki veya üç selamlığı olan evlerde de, bu mekânlar arasında kamusal bağlamında farklı kademelenmeler var olabilir. Yani öyle adlandırılmasalar bile selamlıkların her birinin, ev içinde nerede ve nasıl konumlandığına bağlı olarak ayrışabileceği düşüncesindeyim. Zira, Özyalvaç'ın çalışmasında üst sınıfların evlerinden örnekler, harem bölümünde de (burası da yalnızca kadınlara ayrılmış değil, *enderunu* da içine alan bir bölüm), hariciye bölümünde de birbirine benzer isimlerle anılan mekânların bulunduğunu, her ikisinde de kabul odalarının var olabildiğini ortaya koyuyor.⁶⁷

Öte yandan burada ilginç bir başka nokta ise, üç selamlığa ihtiyaç duyan ve kentteki evler arasında nadir karşılaşılan bu evde dahiliyede İbrahim Bey'in selamlıkları dışında yalnızca bir oda bulunmasıdır. Yani evin asıl sakinlerinin kullandığı bu bölümdeki tek oda, İbrahim Bey'in ailesiyle birlikte kullandığı tek mekân olabilir mi? Bu sorular üzerine düşünüldüğünde, akla eklentili olarak yapılan evler ve Osmanlı mülkiyet sistemi gelir. Belki de bu ev, İbrahim Bey'in mülklerinden yalnızca biridir ve eklentili olarak oluşan büyük bir evin bir kısmını oluşturuştur.⁶⁸

Ne yazık ki siciller bu konulara cevap veremiyor, o nedenle bu konuyu sorular ve ihtimaller olarak burada bırakıp selamlığın diğer örneklerdeki halleriyle devam etmek gerekir. Öncelikle selamlığın, on yedinci yüzyıl evlerinde ayrıştırılmış iki ayrı bölümden biri olmadığını yineleyerek, evin diğer mekânları gibi yalnızca bir oda olarak tarif edildiğinin bir tespit olarak ortaya konmasında fayda var. Üç selamlıklı yukarıdaki örnekten başlayarak Muhtesib Karagöz Mahallesi'nde Çelebi unvanlı birinden Efendi unvanlı bir şahsa satılmış olan ve mekânları "beş bâb tahtânî evi, selâmlıkları, içinde meyve ağaçları bulunan bahçeyi, büyük fevkânî bir bâb evi, altında su kuyusunu ve su mahallini, mutfak, hamam, helâ, fırın ve oturma mahallini hâvî"⁶⁹ ve Sirmakeş mahallesinde Belkis Hatun'dan Gürcü Mehmed Bey'e satılan ve mekânları "fevkânî iki bâb evi, selâmlığı, tahtânî üç bâb evi, mutfak, kiler, fırın, su kuyusu, meyveli ve meyvesiz ağaçlar bulunan bahçeyi hâvî"⁷⁰ şeklinde tariflenen evler de bu tespiti destekler. Ayrıca bu evlerdeki gibi selamlık beş-altı odasıyla nispeten kentteki büyükçe sayılabilecek evlerde görülebildiği gibi, oda sayısı ve mekân çeşitliliği açısından daha küçük evlerde de görülen bir bileşendir. Örneğin "fevkânî ve tahtânî birer bâb evi, iki selâmlığı, ahır, helâ ve avluyu hâvî,"⁷¹ "tahtânî iki bâb ev, altında iki bölmesi olan bir ev, iki selâmlığı, su kuyusunu, bahçeyi ve helâyı hâvî"⁷² ve "fevkânî iki bâb evi, üstünde selâmlık olan bir ahır, su kuyusu, bahçe, iki fırın ve helâyı hâvî"⁷³ şeklindeki tariflerden evlerin orta ölçekli evler oldukları açık bir şekilde okunmaktadır ve söz konusu evlerin sakinlerinin genellikle askeri sınıftan kimseler olduklarını da belirtmek gerekir.

66 Tülay Artan, "The politics of Ottoman imperial palaces: waqfs and architecture from the 16th to the 18th centuries," *The Emperor's House: Palaces from Augustus to the Age of Absolutism*, der. Michael Featherstone et al. (Berlin: Walter de Gruyter, 2015), 385.

67 Şükriye Pınar Özyalvaç, "İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)" (doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2015), 70-79.

68 Osmanlı'da mülkiyet sisteminden kaynaklanan bu tip yapılanmaların var olduğu, yüksek rütbeli kimselerin aynı yerde kimisinin mülk sahibi ve kimisinin de vakıflardan çok uzun süreli olarak kiracısı olmak suretiyle çok sayıda evi olduğu biliniyor.

69 İstanbul Mahkemesi 3 numaralı sicil 2010, 461 no'lu hüküm.

70 İstanbul Mahkemesi 3 numaralı sicil 2010, 337 no'lu hüküm.

71 İstanbul Mahkemesi 3 numaralı sicil 2010, 256 no'lu hüküm. Ev, Gül Camii mahallesinde bulunur ve Hatun unvanlı bir şahıstan Beşe unvanlı bir şahsa satılmıştır.

72 İstanbul Mahkemesi 3 numaralı sicil 2010, 335 no'lu hüküm. Haraccı mahallesinde unvansız iki kadın arasında satışı yapılan bir evdir.

73 İstanbul Mahkemesi 3 numaralı sicil 2010, 720 no'lu hüküm. Arpa Emini mahallesinde bulunan evin yarısı Silahdar ve Hacı unvanlı bir şahsa karısı tarafından satılmıştır.

Öte yandan sayısal veriler de ilginç sonuçlar verir. On yedinci yüzyıl başında sicillerde %20'lerde görülen selamlık oranı, on yedinci yüzyıl içinde azalmış⁷⁴ ve on sekizinci yüzyıl evlerinde de nadir karşılaşılan bir bileşene dönüşmüştür. On sekizinci yüzyıl yönetici sınıftan kimselerin yalı, hane, saray gibi farklı ev tiplerini inceleyen Özyalvaç'ın doktora tezinde mekân bileşenleri olarak selamlığa hiç yer verilmemiştir ve benzer şekilde Özkaya'nın çalışmasında on sekizinci yüzyılda yalnızca Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşı'na ait üç katlı evinin alt katında selamlık odası ile karşılaşılmıştır.⁷⁵ Bu sonuçlar şu soruları akla getirir: On yedinci yüzyılın ortalarından itibaren selamlık terimi yerine farklı terimler mi geçmişti? Eğer öyleyse, Özyalvaç'ın incelediği yapılarda "kabal odası," "baş oda" gibi terimler selamlık yerine kullanılan terimler olabilir mi? Farklı terimlerle ifade edilmiyorsa, on yedinci yüzyılın başından sonra neden selamlıkların on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda evlerde görünürlüğü azaldı? Ayrıca daha önce de belirtildiği üzere on dokuzuncu yüzyıl büyük ölçekli sivil mimarlık örneklerinde, selamlığın cinsiyetler üzerinden tariflenmiş iki bölümden biri olarak ayrı bir statüye sahip olduğu da biliniyor. O halde, görünürlüğü azalan ve hatta on sekizinci yüzyıl incelemelerinde nadiren karşılaşılan bu mekânın on dokuzuncu yüzyılda farklı bir formatta yeniden ortaya çıkması ne anlama gelmektedir? Acaba gerçekten de selamlığın %20'lerde görüldüğü dönemde yazılmış olan *Risale-i Mimariyye*'de selamlığın konuk odası olarak tanımlanması, dahiliye gibi bir bölümde bulunuyor olabilmesi, bu mekânın on dokuzuncu yüzyılda erkek ziyaretçilerin ağırlandığı mekândan farklı olarak cinsiyetsiz bir mekân olduğunu gösterir mi? Cuma selamlıklarının anlamsal ve biçimsel olarak dönüşmesi gibi, bu mekân da yönetici sınıfın kamusal görünürlüklerini artırmak için on dokuzuncu yüzyılda evin ayrı bir bölüme dönüşüyorsa, bu dönüşüm öncesi mekânın neredeyse evlerde hiç karşılaşılmaması nasıl açıklanabilir? Ne yazık ki siciller üzerinden bu soruların cevabını vermek çok zordur. Ancak incelenen örnekler ve sayısal sonuçlarla sicillerin selamlığa dair gösterdiği ve dikkat çektiği bir şey varsa, o da, selamlıkların bilinenlerin dışına çıkılarak yeniden incelenmesi gereken mekânlar olduğu ve yüzyıllar içinde ciddi bir dönüşüm geçirdiğidir. Bu nedenle bu düşünceden hareketle bu makale yukarıdaki soruları sorarak, en azından başka araştırmacılar için selamlıkla ilgili yeni bir tartışmayı başlatıcı rol üstlenebilir.

Sonuç Yerine

İstanbul'da evlerde oda ve odaya eşlik eden yaşama mekânlarının on yedinci yüzyıl başlarındaki durumunu esas alan, dolayısıyla İstanbul Mahkemesi 3 numaralı kadı sicilindeki verileri kullanarak o dönemde bu mekânların nasıl düzenlendiğini anlamak için kaleme alınmış olan bu makalede, evlerin ve mekânlarının on dokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar çok farklılaştığı, değişip dönüştüğü, bu bağlamda her dönemin ayrı ayrı incelenmesi gerektiği, hatta aynı dönemde bile evlerin sürekli bilinenlerin sorgulanmasına neden olacak ve bir tipoloji oluşturulamayacak kadar çok çeşitlilik içerdiği görülmüştür. On yedinci yüzyılın İstanbul'daki mahremiyet ve evler bağlamında modernlikle hızlanacak olan değişimlerin başladığı bir yüzyıl olduğu varsayımını destekleyen bulgularla da karşılaşılmıştır. On yedinci yüzyıl başında, önceki yüzyıllarda eklene eklene inşa edilmiş, parçalı yapılmış evlerin tariflerine benzeyen örneklerin halen ciddiye alınabilir bir çoklukta olduğu, öte yandan tekil binaların farklı katlarına dağılmaya başlayan ve kat sayısının kentte arttığını gösteren örneklerle de artık karşılaşılabildiği görülmüştür. Temel yaşama birimleri olan odalarla ilgili değişimlerden, odaların artık açık mekânlar üzerinden değil, üst katlara doğru çıkarak, farklı geçiş mekânları üzerinden ulaşılan birimlere dönüştüğü, yaşama mekânlarındaki ilişkilerin değiştiği anlaşılmaktadır. Yaşama birimleri arasında bağlayıcı, birleştirici olan, odalardan önceki ara mekân özellikleri taşıyan sofa, dehliz, tahtapuş gibi bileşenlerle, farklı özellikte ama belli bir işlevle tanımlayamadığımız odalar olarak çeşitlenen gurfе, selamlık gibi mekânlar yüzyıllar içerisinde hem görünürlük, hem de anlamsal olarak farklılaşmışlar ve odalarla birlikte yeni ilişkiler kurar hale gelmişlerdir; her örnekte bu değişimleri yeniden tartışmak durumunda kalırız. Mahremiyet biçimleri de her defasında değişir tabii. Siciller ile diğer yazılı ve görsel kaynaklar bu anlamda yeni karşılaşmalar yaşanmasını sağlarlar ki bu sayede evlerle ve onların yaşama birimleriyle ilgili bu karmaşık durumları daha çok sorunsallaştırmamız ve tartışmamız, her bir evle yeniden sorgulamaya devam etmemiz gerektiği ortaya çıkmaktadır.

74 On yedinci yüzyılın diğer dönemlerinde selamlıklardaki sayısal düşüş için yüzyılın farklı dönemlerinden siciller de Dipnot 3'te belirtilen proje kapsamında incelenmiş, tespitler bunun üzerinden yapılmıştır.

75 Sözkonusu çalışmalar için bkz. Özyalvaç, "İstanbul Konut Mimarisinde"; Özkaya, 18. *Yüzyılda*, 171.

Birincil Kaynaklar

İstanbul Mahkemesi 3 no'lu sicil
Üsküdar Mahkemesi 133 no'lu sicil

İkincil Kaynaklar

- Akar, Tuba. "Fatih'in İstanbul'unda Konut Mimarisi." *IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Mayıs 2016*, derleyen Feridun Emecen et al., 159-170. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Akgün Özkaya, Hatice Gökçen. *18. Yüzyılda İstanbul Evleri Mimarlık, Rant, Konfor, Mahremiyet*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2015.
- Ariés, Philippe. "Bir Özel Hayat Tarihi İçin." *Özel Hayatın Tarihi 3: Rönesans'tan Aydınlanma'ya*, derleyen Philippe Ariés ve Georges Duby, 7-21. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Artan, Tülay. "Architecture as a Theatre of Life: Profile of The Eighteenth Century Bosphorus." Doktora tezi, Massachusetts Institute of Technology, 1989.
- . "The Making of the Sublime Porte near the Alay Köşkü and a Tour of a Grand Veziral Palace at Süleymaniye." *Turcica* 43 (2012): 145-206.
- . "The politics of Ottoman imperial palaces: waqfs and architecture from the 16th to the 18th centuries." *The Emperor's House: Palaces from Augustus to the Age of Absolutism*, derleyen Michael Featherstone, Jean-Michel Spieser, Gülru Tanman ve Ulrike Wulf-Rheidt, 365-408. Berlin: Walter de Gruyter, 2015.
- . "Two Artists, One Vantage Point: Pera/Istanbul in the 1740s." *14th International Congress of Turkish Art Proceedings*, derleyen Frédéric Hitzel, 105-116. Paris: Collège de France, 2013.
- Barkan, Ömer Lütfi, ve Ekrem Hakkı Ayverdi. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1970.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2007.
- Eldem, Sedad Hakkı. *Türk Evi Osmanlı Dönemi*. Cilt 1. İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 1984.
- . *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1968.
- Faroqhi, Suraiya. *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Kala, Ahmet, et al. *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi 1 (1742-1764)*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 1998.
- Kuban, Doğan. *The Turkish Hayat House*. İstanbul: Ziraat Bankası Yayınları, 1995.
- . "Konaklar." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 5, 50-55. İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- Özgüven, Yekta. "11. Mahmud Dönemi İstanbul'unda Kentsel-Fiziksel Kavrayışın Değişimi." Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009.
- Özkaya, Hatice Gökçen. "Living Conditions in Houses of Istanbul During The 17th Century: A Reading of Kadı Registries." *TÜBA-KED* 19 (Temmuz 2019): 75-88.
- . "Osmanlı İstanbul'unda Selamlığın Halleri." *Uğur Tanyeli'ye Armağan*, derleyen Erhan Berat Fındıklı ve Işıl Uçman Altınışık, 127-154. İstanbul: b-kitap, 2019.
- Özyalvaç, Şükriye Pınar. "İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)." Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2015.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt 3. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Redhouse, Sir James W. *A Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.
- Sakaoğlu, Necdet. "18. Yüzyılda İstanbul Evleri ve Sorunları." *Tarih ve Toplum Dergisi* 2, s. 70 (1989): 26-33.
- Sarılioğlu, Ceren. "Historiyografik Bir Sorunsal Olarak "Türk Evi" (1928-1995)." Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008.
- Sözen, Metin. *Türklerde Ev Kültürü*. İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş., 2001.
- Tanyeli, Uğur. "Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. Yüzyıllar)." *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, derleyen Suraiya Faroqhi ve Christoph Neumann, 333-349. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- . "Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun 'Reel' Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi." *Prof. Dr. Doğan Kuban'a Armağan*, derleyen Zeynep Ahunbay, 57-71. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.
- . *İstanbul'da Mekân Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri: Gerilimli bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf*. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2012.
- Tuztaşı, Uğur, ve İlgi Yüce Aşkun. "'Türk Evi' İdealleştirmesinde 'Osmanlı Evi' ve 'Anadolu Evi' Kavram-

- larının Ortaklıklarına İlişkin İşlevsel Açıklamalar.” *bilig* 66 (2013): 273-296.
- Yavuztürk, Özyalvaç, ve Şükriye Pınar. “Evaluation of Luxury and Comfort Conditions In 18th Century Istanbul House From Muhallefat Manuscripts.” *Sigma Journal of Engineering and Natural Sciences* 6, s. 1 (2015): 91-98.
- Yerasimos, Stefanos. “16. Yüzyılda İstanbul Evleri.” *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, derleyen Suraiya Faroqhi ve Christoph Neumann, 307-333. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Yılmaz, Emre Can. “Fetih ve Sonrasında İstanbul’da Barınma Kültürü.” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, derleyen Coşkun Yılmaz. Cilt 8, 152-154. İstanbul: TDV İSAM & İBB Kültür AŞ. Yayınları, 2015.
- Yüksel, İ. Aydın, der. *Ca’fer Efendi, Risâle-i Mi’mâriyye*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2005.